VÍZI ILDIKÓ*

A HALLÁSSÉRÜLTEK KOMMUNIKÁCIÓS LEHETŐSÉGEI

Kulcsszavak: csoportalakítás, információcsere, sorstársi kapcsolat, mi-tudat, nonverbális kommunikáció, verbális kommunikáció, jelrendszer, információt közlő, információt befogadó, kódrendszer, kommunikációs csatorna, többcsatornás kommunikáció, kompenzáció, vokális-auditív csatorna, artikulációs-vizuális csatorna (szájról olvasás), grafikus-vizuális csatorna (írás kép), verbális-taktilis csatorna, manuális-vizuális csatorna (jelnyelv), manuális-vizuális csatorna (ujj-ábécé vagy daktil nyelv)

A nyelv az emberek közötti kommunikáció legfőbb eszköze, rendeltetése az, hogy összekössön, hogy az információcserét és a közös cselekvést lehetővé tegye. A közös nyelv mint az egymást megértés fontos eszköze ugyanakkor a csoportképződés, a csoportalakítás, a sorstársi kapcsolat alapismérve. Ilyen közösséget képeznek a hallássérült személyek is, akik a történelem folyamán kialakítottak maguknak egy olyan kommunikációs eszközt, amivel természetesen megértik egymást. Ez a közös nyelv, amely a hallássérültek nonverbális kommunikációs eszköze, a mi-tudat a sorstársi közösség elengedhetetlen döntő tartozéka. Ez a másnyelvűség a társadalom szemében gyakran idegenséget, értetlenséget, nem ritkán lenézést vagy kiközösítést jelent.

A hallássérült emberek is közöttünk élnek, és az együttélés, együttdolgozás magától értetődő előfeltétele, hogy mindannyian megértsük egymást. Ennek érdekében a hallássérültek számára is lehetővé kell tenni a speciális szükségleteik figyelembevételével és gyógypedagógiai fejlesztés által a verbális kommunikáció elsajátítását. Ezt a célt szolgálta itt Kolozsváron az 1888-ban megalakult „Siketek Intézete”, amely az 1802-ben alapított váci intézet fiókéntézményeként kezdte meg működését. Majd önállósult és 125 éven át nagy türelemmel és szeretettel tanította meg verbálisan kommunikálni hangos beszéddel a hallássérült gyerekeket. Az intézet kiállta a történelem viharait, és a mai napig is mint önálló magyar nyelvű intézet működik az egész Erdély területén élő magyar ajkú hallássérült óvodások és iskolások számára.

* VÍZI Ildikó gyógypedagógus tanár (Sepsiszentgyörgy, 1940. aug. 12.). A kolozsvári BBTE pszichológia-pedagógia szakán végez (1962). 1962–1965: tanár Kalotaszentkirályon. 1965–1984: a kolozsvári Hallássérültek Intézetében mint I. fokozatú (1978) gyógypedagógus tanár dolgozik. 1984–1997: a Hallássérültek Intézetének igazgatója nyugdíjazásáig (ma Hallássérültek Kozmutza Flóra Speciális Intézete). 1993–2013: óraadó tanár a BBTE Pszichológia-Neveléstudomány kar gyógypedagógia szakán. Szakkönyvei: Magyar nyelv tankönyv a Kisegítő Iskolák IV. osztálya részére (Bukarest, 1976); Módszertani segédkönyv a hallássérült gyerekek óvodai nevelésének beszédtanításához (Kolozsvár, 1996); Hallássérültek Pszichológiája (Egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 1996); Hallássérültek Magyar Nyelvű Oktatása Erdélyben, 110 éves a Hallássérültek Kolozsvári Intézete (Monográfia, Kolozsvár, 1999). Gyógypedagógiai szakfolyóiratokban közöl, gyógypedagógiai konferenciákon ad elő. 2007–2013 között: a kovásznai Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület tagjaként egy-egy tanulmánnyal vett részt a Csoma-évforduló tiszteletére megjelenő kötetekben.

Ebben az évben ünnepelte az intézet megalakulásának 125 éves évfordulóját és ebből az alkalmából dolgozatom célja megismertetni a hallássérültek által használt kommunikációs lehetőségeket és az ezek megvalósítására használt eszközöket, eljárásokat.

A hallássérültek esetében is az emberi kommunikáció jellemzője, hogy az egymással kapcsolatban álló felek valamilyen jelrendszer segítségével kapcsolatba kerülnek, információkat adnak át, hatnak egymásra. A kommunikáció megindulásának alapvető feltétele, hogy a partnerek között kapcsolat jöjjön létre. A kommunikáció létrejöttéhez szükség van az információ közlőjére, a befogadójára, az információra s egy kódrendszerre. A befogadó csak úgy értheti meg a kommunikáció tartalmát, ha számára a kód megfejthető. Az emberi kommunikáció többcsatornás. Létezik a nyelvi (verbális) kommunikáció és a nem verbális közlési csatorna is. Az embert nemcsak a szóban megfogalmazott információk, hanem érzékszerveinkkel felfogható minden jelenség tájékoztatja. A hallássérült ember a hallórendszerének sérülése miatt csak részben érti meg az információt, de a különböző érzékszervei, mint látás, tapintás, vibrációs észlelés, nagymértékben segítik, kompenzálják bizonyos fokig a hiányt.

A verbális csatorna közleményei tagolt, megformált alakban, a nem verbális csatornán áramló közlések globálisan, tagolatlan formában jutnak el a befogadó egyénhez. A közlési csatornák egymástól nem elszigetelten működnek. A közvetlen emberi kommunikáció fontosabb válfajai: a beszéd, a gesztus, a mimika, a tekintet, a testmozdulatok, a testtartás, a hang, a távolságtartás az interakcióban, a megjelenés. Az emberi érintkezésben a nyelvi (verbális) kommunikációnak meghatározó szerepe van. A felsorolt egyéb közlési módok (a nem verbális kommunikáció) csak mint többé-kevésbé rejtett kommunikációs csatornák működnek, de ugyanolyan jelcsere megy ezek használata során is végbe, mint a beszéd esetén.

A nem verbális megnyilvánulások a kommunikációs folyamat egészébe ágyazottan, azokkal együtt s többnyire csak a beszéd kísérőjelenségeiként működnek. A vokális eszközök hangadást (hangszín, tempó, hangerő, hanglejtés, artikuláció...), a vizuálisak (gesztus, mimika, testtartás, szemkontaktus...) magát a beszédtevékenységet kísérik. Azt, hogy a hallássérülteknél melyik kommunikációs csatorna van jelen és milyen mértékben, a halláskárosodás foka és típusa határozza meg. Az enyhébb hallássérülést szenvedett egyének és egyes nagyothallók is, akiknek hallásvesztésük 40-50 db., a *vokális-auditív csatornán* keresztül is kommunikálhatnak, amennyiben korai életkorban felfedezték a halláskárosodásukat és korai fejlesztésben részesítették őket. Ezek a hallássérültek egyéni hallókészülék segítségével integrálhatók az általános iskolába. Fejlődésüket azonban a rendszeres audiológiai és gyógypedagógiai kísérés biztosítja. Az auditív-verbális irányzat célja, hogy képessé tegye a nagyothallókat a nyelv és a beszéd minél magasabb szintű elsajátítására, a beszéd megértésre és a segítség nélküli kommunikációra, valamint az önálló olvasásra és írásbeli kifejezésre.

Egy következő csatorna, az *artikulációs-vizuális csatorna (szájról olvasás)*, súlyosabb hallásvesztések esetén (70-80-90 db.) a domináns információfelvételt jelenti. Ilyen esetekben a hallókészülékkel segített hallási benyomások csak kiegészítő szerepet töltenek be. Ezeknél a súlyosabb hallássérülteknél az információ megértése szájról olvasás alapján, tehát vizuálisan történik. A beszédhangok közül nem minden hang és hangkapcsolat érzékelhető vizuálisan. Így nagyon sok szájról olvasási tréningre van szükség, amíg kialakul a hallássérült gyerekeknél a szájról olvasási készség. A súlyosabb halláskárosultaknál a szájról olvasás szolgál ma is az ismeretszerzés legfontosabb eszközének. Ugyanakkor ez nem zárja ki a modern technika nyújtotta digitális hallókészülékek használatát is, amelyeket kiegészítőként alkalmaznak az oktatásban.

A súlyosan hallássérültek esetében (70–80–90 db.) nemcsak a beszédmegértésben, hanem az aktív, hangos beszéd kialakításában is fontos szerepe van az artikulációs-vizuális csatornának. Ezeknél a gyerekeknél külön ki kell fejleszteni a magyar nyelv minden egyes hangját, vizuálisan, tükör előtt. Ez a munka egyénileg történik minden gyerekkel a hangfejlesztő logopédiai kabinetekben, és a beszédépítés alapját jelenti a hallássérült óvodások és előkészítő osztályok számára. Erre épül aztán a további években az I–IV. osztályokban a további beszédfejlesztési munka, az olvasás és írás elsajátítása, majd V–VIII. osztályokban a különböző tantárgyak alapismereteinek elsajátítása (környezetismeret, matematika, természetrajz, földrajz, történelem, fizika, kémia).

Egy másik nagyon fontos csatorna a hallássérült személyek életében a *grafikus-vizuális csatorna*. Ez a csatorna magában foglalja az írás-olvasás területeit. A hallássérült egyénnek, főként akkor, ha a vokális-auditív csatorna nem képes kellő számú információt biztosítani számára, ez a csatorna teszi lehetővé a legbiztosabban az információfelvételt.

Az olvasási készségnek előfeltétele az olvasó gazdag szókincse és a nyelv nyelvtani szabályainak az ismerete. Ezeknek a hiányában a szövegértés szintje alacsony marad. A grafikus csatorna akkor juthat fontos szerephez, ha a hallássérült beszéde nem eléggé érthető. A technikai fejlődéssel a grafikus csatorna jelentősebb szerephez jut, pl.: a tv feliratozott műsoraival, a teletext jelenlétével vagy a többfunkciós maroktelefonok megjelenésével, illetve a világháló segítségével elérhető különböző elektronikus levelezési formák használatával (különböző üzengetők, közösségi portálok). A grafikus-vizuális csatorna nagyon kedvelt a hallássérültek számára, nagyon segíti őket az ismeretszerzésben, tájékoztatást nyújt nekik közvetlen és távolabbi környezetükről, és hozzájárul életminőségük javításához.

A *vokális-taktilis csatorna* bizonyos fokig a feed-back szerepét tölti be a súlyos fokban sérült halláskárosultak számára. Tekintettel arra, hogy ők nem képesek hallás útján visszajelzést kapni a mások vagy saját maguk által produkált beszédhangok helyes kiejtéséről, ezt az ellenőrzést a tapintás útján teszik meg. Így például a zöngés és zöngétlen mássalhangzók differenciálását a gégefőre elhelyezett kézfej tapintása jelenti számukra, mert így érzékelik a hangszalagok rezgését a zöngés mássalhangzókénál és a hangszalagok rezgésének hiányát a zöngétlen mássalhangzók esetében.

A hallássérült emberek legfontosabb kommunikációs eszköze a *manuális-vizuális kommunikációs csatorna*, illetve a *jelnyelv*. Fodor a „*Világ nyelvei*” című könyvében így határozza meg a jelnyelvet: „A jelnyelv a hallássérültek kézzel, arckifejezéssel, testhelyeztetéssel történő közlése az információk átadására, a hangos beszéd kiegészítésére vagy pótlására”.¹ A jelnyelv külső megnyilvánulása a hallássérülteknél a jelbeszéd (jelelés), amely tudatos kézhasználat a gondolatok kifejezésére. A jelnyelv esetében a jelek szavaknak felelnek meg, tulajdonképpen minden jelnyelv szónyelv. A jelnyelv a vizuális kódrendszerek egyik legfejlettebb formája, amelyet főként, de nem kizárólag a siketek használnak. Csányi Yvonne gyógypedagógus szerint a jelnyelv előnye, hogy a beszélő figyelmét kevésbé terheli, és így egy a siket személy számára könnyebb kommunikációs lehetőséget kínál. Használata minden olyan esetben indokolt, amikor a hangos beszéd értelmezése kevésbé jó eredményeket ad, valamint amikor természetes igényként mutatkozik a súlyosan hallássérültek egymás közötti nyelvi érintkezése során,

1 FODOR István: *A világ nyelvei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

tulajdonképpen a halláskárosultak anyanyelvét jelenti. A jelnyelv alkalmas a gondolatok cse-réjére és információs értéke több vonatkozásban helyettesítheti a hangos beszédet. Ez annak köszönhető, hogy egy-egy jel igen sokszor több jelentéssel bír, értelmezése ennek megfelelően többféle és egy-egy sajátos jelentését a szöveggörnyezet határozza meg. Ugyanakkor bizonyos árnyalatokat, jelentésbeli módosításokat a jeleket kísérő mimika is biztosítja. A jeleknek képi megjelenésük van, és ez elsősorban az azonos fogalomkörbe tartozó különböző jelentések értelmezését teszi lehetővé (pl. fájd, fájdalom, fájd).

A jelnyelv jellemzői közé tartozik, hogy jelentős része ikonikus vagy képi jel, a valóságra utal, azt utánozza (pl. autó, baba, orvos, gyerek, szomorú, boldog, szegény stb.). Az ikonikus jelek egy csoportja természetes jel, a halló ember is használja őket. Az ikonikus jeleknek egy része annyira közérthető, hogy a jelnyelvet nem ismerő személy is azonnal megérti őket. Pl. kapa, ásó, ír, varr, repülő stb. Más részüknél a valóságra történő utalás nagyon kétségtelen, de a jel értelmezése már nem ilyen egyértelmű, ezért a jelnyelvet nem ismerő személyekből nem váltja ki a jelentés azonnali asszociációját (Pl. lány, fiú, néni, bácsi, okos, buta).

A hallássérültek jelnyelve is a történelmi fejlődés eredménye. A fogyatékoság történeti és kultúrantropológiai vizsgálata ma még csak feltételezésekre támaszkodva kutatja a hallássérültek jelnyelvére vonatkozó szabályok történelmi fejlődését.

A gesztusok jelnyelve körülbelül egy millió évvel előzte meg a beszélt nyelvet. A gesztuson minden testrész mozgását értjük, amely értelmi vagy érzelmi közlést szolgál. Az ősember a beszélt nyelv kialakulása előtt gesztusokkal érintkeztek, mint az egyetlen kommunikációs eszközzel. A siket emberek, mivel nem hallottak, nem voltak képesek akusztikus úton megtanulni a beszélt nyelvet, így kénytelenek voltak egymással való kommunikációjukban egyre nagyobb mértékben támaszkodni a jelnyelvre.

A manuális-vizuális csatornán belül a súlyos fokon vagy a halmozottan sérült hallássérültek kommunikációjában használják az *ujj-ABC-t vagy daktil jeleket* is, amit levegőben való írásnak is neveznek. A daktil beszéd során a nyelv minden egyes hangjának és betűjének egy daktil jel (ujj-jel) felel meg. Az ABC minden egyes hangjának van egy adott jele. Ezekből az ujj-jelekből szavak, illetve mondatok rakhatók össze (Pl. asztal, szék stb.).

A daktil kommunikáció egykezes. Az első daktil (ujj-) ABC-ről 1563-ból találunk írásos feljegyzést. Erre az ujj-ABC-re azért volt szükség, mert a kolostorban előírt beszédtilalom miatt szükség volt egy kommunikációs csatornára. A hallássérültek oktatásában használt ujj-ABC-t először Juan Pablo Bonet írta le. Később más országokban is állítottak össze ujj-ABC-ket. Így Angliában, Olaszországban, Hollandiában.

Geller német orvosnő hívta fel a figyelmet a beszédmozgások funkcionális egységére. Szerinte a beszédmotorika területe szoros kapcsolatban áll a mozgásközponttal, annak egy részterületének tekinthető. Így az újjabécét korán elsajátító gyerekek nyelv- és kézizomzata együtt mozog. Az ujj-ABC révén elsajátított beszéd sajátos együttmozgást hoz létre a hallássérült gyereknél a beszéd és a daktil jelek között, s így a beszédfejlés egyik támogatójává válik. Tehát jó segédeszközként szolgál a hallássérültek beszédtanításában. Ez a nézet nagyon elterjedt volt Európában a hallássérülteket oktató intézetekben az 1960–70-es években, így a kolozsvári intézetekben is.

Előnyei:

- A hallássérültek könnyen megtanulják, vizuálisan követhető
- Fontos eszköz az írás és olvasás megtanításában
- Fontos eszköz az írásos beszéd kódolására és dekódolására

- A beszédtanítást segíti
- Segítséget nyújt a megtartó emlékezet fejlesztésének
- Fejleszti a gondolkodást

Hátrányai:

- A beszédtempót lecsökkenti
- Miután a figyelem a kézre és a szájról olvasásra irányul, a hallási figyelem a háttérbe szorul

- A beszédritmus kialakítását hátráltatja, mivel szaggatottá teszi a beszédet
- Alkalmazásának területe behatárolt, mert csak kis csoport ismeri és használja²

A hallássérültek kommunikációjában az előzőekben említett csatornák mellett használatos még a totális kommunikáció is, amelynek lényege, hogy a hangos beszéddel párhuzamosan alkalmazzzák a jeleket, a szükséges írásképet is. Ez a kommunikáció általában a halmozottan sérült halláskárosultaknál használatos.

Az említett kommunikációs csatornák megteremtik a lehetőségét annak, hogy a hallássérült emberek is integrálódjanak a társadalomba; képzettségüknek megfelelő munkahelyük legyen, alapítsanak családot, és méltányos életet éljenek.

COMMUNICATION METHODS FOR HEARING-IMPAIRED

Keywords: *group forming, exchange of information, relationship with fellow sufferers, we-consciousness, non-verbal communication, verbal communication, sign system, information sender, information receiver, code system, communication channel, multi-channel communication, compensation, vocal-auditory channel, articulatory-visual channel (lip reading), graphic-visual channel (writing), verbal-tactile channel, manual-visual channel (sign language), manual-visual channel (finger spelling or dactyl sign language)*

Language is the most important instrument of human communication. In case of the hearing-impaired, communication through language is difficult and must be supported by special needs education. Throughout history hearing-impaired have developed for themselves a non-verbal communication instrument. This form of communication uses multiple channels and the compensation of the hearing disability is done with the help of different organs of sense (seeing, touching, vibrational and kinaesthetic sensing). This means that hearing-impaired also have several communication methods: 1) vocal-auditory channel (hearing aid)

2) articulatory-visual channel (lip reading), 3) graphic-visual channel (teletext, mobile phone, internet, etc.), 4) vocal-tactile channel, 5) manual-visual channel (finger spelling or dactyl sign language), 6) total communication (the joint use of several channels). The fact that which channel and to which extent is present in case of hearing-impaired is determined by the degree and type of hearing disability, by the early development and the special needs education.

The above communication methods allow the integration of hearing-impaired in the society, so that they can be offered jobs according to their training, and that they can form families to be able to live a decent life.

² CSÁNYI Yvonne: *Bevezetés a hallássérültek pedagógiájába*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1997, Budapest

METODE DE COMUNICARE ALE DEFICIENȚILOR DE AUZ

Cuvinte-cheie: *grupuri de formare, schimbarea informațiilor, relationship with fellow sufferers, conștiința bazată pe „noi”, comunicare non-verbală, comunicare verbală, sistem de semne, trimițător de informații, receptor de informații, sistem de coduri, canal de comunicare, comunicare pe mai multe canale, compensare, canal vocal-audito, canal articulator-vizual (lip reading), canal grafic-visual (scris), canal verbal-tactil, canal manual-vizual (limbaj de semne), canal manual-vizual (limbajul degetelor, limbaj de semne tactile)*

Limba este cel mai important instrument al comunicării umane. Dacă auzul este deficitar, comunicarea prin limba este grea și este nevoie de educație specială. De-a lungul secolelor deficienții de auz și-au dezvoltat un instrument de comunicare non-verbal. Această formă de comunicare recurge la mai multe căi și compensarea deficienței de auz se face prin ajutorul diferitelor organe senzitive (ale văzului, simțului tactil, sensului vibrațional și kinestetic). deci deficienții de auz au mai multe metode de comunicare 1) canal vocal-auditor (ajutor de auz, 2) canal articulator-vizual (lip reading), 3) canal grafic-vizual (teletext, telefon mobil, internet, etc.), 4) canal vocal-tactil, 5) canal manual-vizual (limbajul degetelor sau sau limbaj de semne tactile), 6) comunicare totală (folosirea simultană a mai multor canale). În dezvoltarea timpurie și educarea specială alegerea canalului și ierarhia canalelor folosite depinde de gradul și tipul deficienței. Diferitele metode au ca scop integrarea deficienților de auz în societate ca să poată obține locuri de muncă adecvate și să întemeieze familii, să poată duce o viață decentă.